

АГРАРНІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ 1921-1939 рр. У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Представлено аналіз праць польських істориків соціалістичної доби і сучасності, присвячених аграрним відносинам в Галичині 1921-1939 рр. Виокремлено об'єктивні і суб'єктивні чинники, що вплинули на характер польської історіографії досліджуваної проблеми. Намічено питання, які потребують подальших наукових досліджень.

Ключові слова: польська історіографія, міжвоєнна Польща, аграрні відносини, реформи.

Представлено анализ работ польских историков социалистического периода и современности, посвященных аграрным отношениям в Галиции 1921-1939 гг. Выделены объективные и субъективные факторы, которые повлияли на характер польской историографии исследуемой проблемы. Намечены вопросы, которые требуют дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: польская историография, междувоенная Польша, аграрные отношения, реформы.

The paper presents the analysis of works of Polish historians socialist era and the present, devoted agrarian relations in Galicia 1921-1939. The study of agrarian relations in Galicia will deepen our understanding of the socio-economic processes which occurred during the interwar period, will allow to estimate the consequences of agricultural policy of the Polish government.

Actuality of historiographical understanding of Agrarian Policy of the Second Rzeczpospolita in Galicia interwar period is determined primarily by the need to study and how deep rethinking of past experience in the context of current social and economic development as well as resolving the land issue as indispensable condition the efficiency of the agricultural sector in the state.

The character of Polish historiography was caused by both objective and subjective factors. The objective we include the state of development science, socio-cultural preconditions development of the economy finally, the historical conditions and so on.

After World War II Polish historiography was continued to be enriched historical research period of the Second Rzeczpospolita. It is characterized by increased attention to socioeconomic processes, the accumulation of factological material from this problem. In light of the history of the interwar period until end of 60-ies was compulsory be criticized actions of the so-called bourgeois Poland.

The analysis shows that scientists publishing Polish socialist era were devoted mainly socio-political processes interwar Poland, certain aspects of the development of the Second Rzeczpospolita. Considerable part economic problems was omitted by or regarded superficially.

The turning point in Polish historiography came after 1956, with the revival of intellectual and spiritual life of the country. Was revived the trend towards an objective analysis of social phenomena and events, and by the end of the 1970s it became dominant. It was also increasing interest of historians to the initial stages of the Second Rzeczpospolita, its interwar history.

In the post-war Polish researchers considerable interest aroused relations in the agricultural sector of the Second Rzeczpospolita. Defined contribution in coverage of specific issues of agricultural policy in Poland in the interwar period did the labor Polish agrarian. Among these are works Ch. Madaychyka «bourgeois-landlord agrarian reform in Poland (1918-1939)», A. Aynenkelya «The legal situation agricultural workers in Poland (1918-1939)», M. Myeshchankovskoho» Agrarian structure interwar Poland».

Scientists M. Papyezhynska-Turek, T. Dombkovsky, R. Tozhetsky, M. Vankovich, M. Drozdowsky, V. Moravian. made an attempt analyzed Ukrainian issue not only in political but also in social and economic aspects.

At the 1980s, Polish historians E. Coco, K. Yontsa, Z. Landau, J. Tomaszewski, E. Holemyovskyy, J. Borkowski, A. Shubinsky continued to develop problems which examined various aspects of life of the peasantry interwar period.

Thorough analysis of the economic development of Poland in the interwar period include collective works of Polish economists Jeziorsko A. and S. Leschynskoyi «History of the Polish economy» and Kalinskoho J. and S. Landau, «Poland's economy in the twentieth century». Substantial historical work on the problem of the military regime prepared Y. Stovbnyak-Smohozhevska.

The study of agrarian relations is facilitated by regular contacts between the scientists of both countries, conferences, symposia, roundtables, training and more. Problems of relations between the two Eastern European nations for many centuries have been discussed at the International Conference «Ukraine-Poland: historical heritage and social consciousness» (Kamyanets-Podilsky, 1992). [19] «Ukrainian-Polish relations in Galicia in the twentieth century» (Ivano-Frankivsk, 1996). [20] and others. At these conferences the reform was analyzed of the Polish authorities concerning Ukrainian, including farmers. Proceedings of «Historical research in Ukraine», Issue 13 – «Ukraine-Poland: History and Modernity» highlights the problem of Polish-Ukrainian relations, as well as historiography and source» [21]. The reports and emails that were compiled in the compilation «Above the Dnieper and the Vistula» [22] scholars of both countries consider political, economic and cultural aspects of Ukrainian-Polish relations, ways to strengthen the friendship between the neighboring nations.

Thus, the focus of historians PNR has focused on politics Polish governments and parties, international and Polish-Ukrainian relations, instead of agrarian relations on «Eastern Kress» highlighted very casually. Substantiation of principles of agrarian policy of Poland requires further study both Ukrainian and Polish historians to rethinking of deeper lessons of the past to establishing the Polish-Ukrainian partnership in the modern world.

Keywords: polish historiography, interwar Poland, agrarian relations, reform.

Актуальність історіографічного осмислення аграрної політики Другої Речі Посполитої в Галичині міжвоєнного періоду визначається насамперед необхідністю як глибокого вивчення і переосмислення досвіду минулого в контексті сучасних проблем соціально-економічного розвитку, так і розв'язання земельного питання як неодмінної умови ефективності аграрного сектора в державі. Аналіз польської історіографії аграрних відносин в Галичині сприятиме об'єктивному вивченню порушеної проблеми та неупередженому її висвітленню, позбавленню стереотипів і суб'єктивізму в аналізі певних історичних позицій, посиленню наукових, економічних, культурно-освітніх зв'язків між Україною та Республікою Польща. Все це дає можливість об'єктивно представити погляди польських авторів на проблему аграрних відносин в Галичині міжвоєнної доби.

Метою пропонованої статті є аналіз стану дослідження аграрних відносин в Галичині 1921-1939 рр. в польській історіографії. До уваги бралися дослідження польських вчених соціалістичної доби та сучасного періоду.

Характер польської історіографії був зумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. До об'єктивних ми відносимо стан розвитку науки, соціокультурні передумови, розвиток економіки, врешті, історичні умови тощо.

Після Другої світової війни польська історіографія продовжувала збагачуватись історичними дослідженнями періоду Другої Речі Посполитої. Вона характеризується посиленою увагою до соціально-економічних процесів, накопиченням фактологічного матеріалу із вказаної проблеми. Фактично усі польські вчені, які досліджували соціально-економічні процеси міжвоєнного періоду, в тій чи іншій мірі торкалися проблеми аграрних реформ польських урядів. Проте, за умов соціалістичної доби, потрапивши в сферу впливу СРСР, праці з цієї проблематики були переважно упередженими та необ'єктивними, розвивалися тими ж напрямками, що й радянська історична наука.

У висвітленні історії міжвоєнного періоду до кінця 1960-х років минулого століття було обов'язковим піддавати критиці дії

так званої буржуазної Польщі. На думку сучасної польської дослідниці А. Дильонгової, інтерпретація фактів повинна була будуватися на засадах ідеології владних структур: *«Цензура, яка була для керівників країни знаряддям політики, спричинила фальсифікацію історії. Фальсифікація не завжди полягала у наведенні неправдивих фактів, але в їх доборі, зіставленні, інтерпретації або замовчуванні. Важко виправдати шкodu, завдану цими чинниками історичній свідомості суспільства»* [1, с. 220.].

Як показує аналіз, публікації польських вчених соціалістичної доби були присвячені в основному суспільно-політичним процесам міжвоєнної Польщі, окремим аспектам розбудови Другої Речі Посполитої. Значна частина економічних проблем опинилася поза увагою дослідників або розглядалася поверхово.

Перелом у польській історіографії настав після 1956 року з пожвавленням інтелектуально-духовного життя у країні. Відроджувалася тенденція до об'єктивного аналізу суспільних явищ і подій.

У повоєнних польських дослідників значний інтерес викликали відносини в аграрному секторі Другої Речі Посполитої. Певний внесок у висвітлення окремих питань аграрної політики Польщі в міжвоєнний період зробили праці польських аграрників. Серед них слід відзначити монографію Ч. Мадайчика *«Буржуазно-поміщицька аграрна реформа в Польщі (1918-1939)»* (Варшава, 1956), присвячену аналізу земельної реформи в Польщі. Автор розглядає співвідношення між різними категоріями землевласників у сільському господарстві міжвоєнної Польщі, систему господарювання, яку вони застосовували, прослідковує процес впровадження аграрної реформи на місцях [2]. Особливу увагу науковець звертає на особливості її впровадження на західноукраїнських землях, підкреслюючи зростання соціальної та національної напруженості внаслідок насадження військового та цивільного осадництва. Проте і це дослідження не розкриває всіх умов та особливостей реформування аграрних відносин в Галичині.

Цікавою в аспекті нашого дослідження є монографія А. Айненкеля *«Правове становище сільськогосподарських робітників в Польщі (1918-1939 рр.)»*, в якій автор досліджує правові аспекти історії сільських наймитів. У цій праці міститься значний фактичний матеріал щодо різних напрямків аграрної політики Польщі [3].

Особливої уваги заслуговують розробки польських дослідників з окремих питань економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період. Серед них праці М. Ваньковича [4] та М. Дроздовського [5]. Ними розкрито основні напрямки діяльності уряду в умовах економічної кризи. Слід зазначити, що всім їхнім роботам властива спільна тенденція: виправдати колонізаторську політику польських панівних класів на землях Галичини.

Аграрним проблемам міжвоєнного періоду присвячені праці польських авторів С. Ігнара [6], М. Мешчанковського [7]. В них висвітлені деякі аспекти польської державної політики в галузі сільського господарства, особливості проведення аграрної реформи 20-х років ХХ ст. у Польщі. Так, М. Мешчанковський у своїй праці *«Аграрна структура міжвоєнної Польщі»*, аналізуючи події періоду Другої Речі Посполитої, наголошує на їх значенні в плані проведення аграрних реформ польськими урядами. Автор аналізує аграрну структуру зокрема Галичини, дає власну оцінку окремим питанням реформування польської економіки. М. Мешчанковський вказує на те, що аграрна структура міжвоєнної Польщі характеризувалася трьома процесами: систематичним зменшенням поміщицького землеволодіння; повільним розвитком капіталістичних селянських господарств; подальшим роздрібненням земельних наділів дрібних власників тощо. У монографії досліджуються зміни землеволодіння різних груп селян міжвоєнної Польщі [7]. Однак, вчений залишив поза увагою боротьбу двох шляхів буржуазної аграрної еволюції та її вплив на структуру селянських господарств. Групує господарства лише за розміром землеволодіння (без урахування інших показників), автор не зумів всебічно розкрити соціально-економічну еволюцію села у 20–30-х роках ХХ ст.

Зацікавлення польських істориків соціально-економічними проблемами зростає у 1970-х роках минулого століття. Вони намагаються об'єктивно висвітлити події в Західній Україні міжвоєнного періоду. Так, М. Папежинська-Турек [8] зробила спробу проаналізувати українське питання не тільки в політичному, а й у соціальному та економічному аспектах. І хоча автор, головним чином, розкриває польсько-українські стосунки на різних етапах міжвоєнного часу, все-таки значну увагу приділяє політиці польської влади щодо українців та аграрному розвитку краю. Монографія М. Папежинської-Турек є вагомим синтетичним підсумком вивчення суспільно-політичного, економічного, культурного життя українців у Другій Речі Посполитій.

Змістовним і насиченим фактичним матеріалом є виданий у 1978 р. під патронатом Польської академії наук четвертий том «Історії Польщі» за ред. Т. Єндрущак [9].

У 1980-х роках польські історики продовжували розробляти проблеми, які безпосередньо чи опосередковано торкалися мешканців міжвоєнної Галичини. Так, Я. Борковський видав монографію, в якій розглядає різні сфери життя селянства другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. [10]. Змістовною і насиченою фактичним матеріалом є праця А. Шубінського «Новітня історія Польщі 1914-1983» [11], в якій автор детально досліджує соціально-економічний розвиток Польщі у міжвоєнний період та впродовж наступних десятиліть.

Фундаментальні праці з проблем економічного становлення Польщі підготували Є. Коко [12], К. Йонца [13], З. Ландау, Й. Томашевський: «Економіка Польщі міжвоєнної 1936-1939», «Польща в Європі і світі 1918-1939» [14], Я. Кофман «Економічний націоналізм. Шанс чи бар'єр зростання» [15], Є. Голєнбівський «Державний сектор в економіці міжвоєнної Польщі» [16].

Польський історик В. Менджецький намагається довести, що польське осадництво носило об'єктивний характер і було запорукою підвищення культури землекористування у всіх сферах життя міжвоєнної

Галичини. Автор не заперечує і того, що надміру великий вплив польського населення на цій території викликав значний опір з боку місцевого населення, вказує, що місцеве населення «віднеслося до них вороже, це викликано було поширенням думок про те, що земля, яку займали колоністи, повинна бути поділена між ними, і то безплатно» [17, с. 124].

У монографії краківського історика Р. Тожецького «Українське питання в Польщі в 1923-1929 роках» [18] представлено багато архівних фондів, використано праці дослідників української діаспори, детально проаналізовано політичне, економічне, культурне життя українців, програми і політику польських урядів, які зробили все, щоб «до краю посварити два братні народи – українців і поляків» [18, с. 131]. Навіть у період комуністичної влади, коли було вкрай небажаним зачіпати проблеми польсько-українських конфліктів, Р. Тожецький писав про політичний тиск польської влади на українське населення Другої Речі Посполитої.

Науковий інтерес польських вчених до українознавчої тематики посилюється після здобуття політичної незалежності у 1989 році. Це викликало кардинальні зміни у польській історіографії: послаблення ідеологічного тиску, збільшення джерельної бази, доступність автентичних архівних матеріалів, що відкрило широкі можливості для вивчення економічної політики відродженої Польщі, зокрема аграрних відносин. Дослідження польських істориків посткомуністичного періоду характеризуються спробами поновому осмислити і подолати вікові стереотипи упередженого ставлення щодо українців.

Вивченню аграрних відносин сприяють регулярні контакти між вченими обох країн, конференції, симпозиуми, круглі столи, стажування тощо. Проблеми взаємин двох східноєвропейських народів упродовж багатьох століть обговорювалися на Міжнародній конференції «Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість» (Кам'янець-Подільський, 1992 р.) [19] «Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 1996 р.) [20] та ін. На таких

конференціях детально проаналізовано реформи польської влади стосовно українців, в тому числі і аграрні. Збірник наукових праць «Історіографічні дослідження в Україні», випуск 13 – «Україна-Польща: історія і сучасність» висвітлює проблеми польсько-українських взаємин, а також історіографії та джерелознавства» [21]. У доповідях і повідомленнях, які ввійшли до збірника «Над Дніпром і Віслою» [22] вчені обох країн розглядають політичні, економічні та культурні аспекти українсько-польських взаємин, шляхи зміцнення дружби між сусідніми народами.

Директор Інституту Південно-Східної Європи в Перемишлі С. Степень, автор численних статей і наукових праць у даній тематиці, відзначав особливу роль «Бюлетеня польсько-українського» у справі переконання польської громадськості в необхідності справедливого розв'язання українського питання в Польській державі [23].

Деякі питання реформування польської економіки, зокрема аграрних відносин знаходимо в працях Т. Влудика «Третя дорога» в економічній думці Другої Речі Посполитої» [24]. С. Рудницького «Землеробство в Польщі ХХ ст.» [25]. Серед найбільш інформативних, з детальним аналізом широкої джерельної бази є праці М. Тимовського «Історія Польщі» [26], М. Боруцького «Історія Польщі до 1957 року» [27], Й. Жарновського «Суспільство Другої Речі Посполитої – історичний перегляд» [28]; праця авторського колективу А. Дибковської, Я. Жарина, М. Жарин «Польська історія з найдавніших часів до сучасності» [29]. Глибокий аналіз соціально-економічних та політичних перетворень у добу Другої Речі Посполитої містять дослідження П. Вечоркевича [30], З. Запоровського [31], К. Ковальця [32] та ін.

Варто зазначити, що з'явилася низка праць історії міжвоєнного періоду, в яких, окрім внутрішньої політики Польщі, знайшли частковий аналіз питання аграрної політики польського уряду в Галичині. Ці проблеми відображено частково у працях «Історія двадцятиріччя» П. Заремби [33], «Історія Польщі 1914-1939 рр.» Х. Зелінського [34], у

колективній праці «З історії II Речі Посполитої» за редакцією А. Гарліцького [35] та ін. Названі роботи становлять інтерес щодо окремих напрямків і пріоритетів аграрної діяльності польського уряду. Різні аспекти започаткованої теми глибоко досліджені в роботах Я. Томашевського [36]. Цікавий матеріал з теми дослідження міститься в працях Я. Кенсіка [37], В. Рошковського [38]. Я. Калінського [39] та ін. І хоча вони стосуються безпосередньо аграрної історії Волині, однак в них є часткова оцінка урядових дій Польщі і стосовно Галичини в галузі аграрних відносин.

Грунтовний аналіз економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період містять колективні праці польських економістів А. Єзерського та С. Лещинської «Історія економіки Польщі» [40], а також Я. Калінського і З. Ландау «Економіка Польщі в ХХ столітті» [41]. Солідну історичну працю, яка опирається на багаті архівні документи і матеріали з проблеми військового осадництва, підготувала Й. Стовбняк-Сможевська [42].

Таким чином, польська історіографія характеризується низкою праць, присвячених аграрній політиці Польщі щодо українців у міжвоєнний період. Аналіз монографій, дисертаційних досліджень і окремих публікацій показує, що аграрні відносини висвітлювались відповідно до вимог часу. Зокрема, історіографія соціалістичної Польщі не була позбавлена усталених стереотипів і тенденційності. Основна її увага була зосереджена на політиці польських урядів і партій, міжнародних і польсько-українських відносинах, натомість аграрні відносини на «східних кресах» висвітлювалися досить побіжно.

Роботи сучасних польських істориків вирізняються поміркованою оцінкою подій міжвоєнного періоду. Доробок дослідників, які вивчали окреслену тематику, дозволяє констатувати доволі нерівномірне освоєння всього спектра питань. До найбільш вивчених можна віднести політичні аспекти міжетнічного протистояння в Галичині. Водночас недостатньо опрацьованими залишаються проблеми, пов'язані із аграрними відносинами в Галичині досліджуваного періоду. Обґрунтування засад аграрної

політики Польщі і суперечливий досвід її реалізації в Галичині, безумовно, потребує подальшого вивчення як українськими, так і польськими істориками з метою глибшого переосмислення повчальних уроків минулого для налагодження українсько-польського партнерства в сучасних умовах.

Джерела та література

1. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Дильонгова Г. [Пер. з пол. М. Кірсенка]. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – 239 с.
2. Madajczyk C. Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce (1918-1939) / C. Madajczyk. – Warszawa, 1956.
3. Ajnenkel A. Położenie prawne robotników rolnych w Polsce. – 1918-1939 / A. Ajnenkel. – Warszawa : Książka i Wedza, 1962. – 465 s.
4. Wańkiewicz M. Od Stołpców po Kair / M. Wańkiewicz. – Warszawa, 1969. – 675 s.
5. Drozdowski M. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej / M. Drozdowski // Polska odrodzona. 1918-1939. Państwo.Społeczeństwo. Kultura / Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1982. – S. 408-462.
6. Ignar S. Kwestia rolna w Polsce kapitalistycznej / S. Ignar. – Warszawa, 1952.
7. Mieszczankowski M. Struktura agrarna Polski międzywojennej / M. Mieszczankowski. – Warszawa, 1960. – 337 s.
8. Papierzynska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926 / M. Papierzynska-Turek. – Krakow, 1979.
9. Historia Polski. T. 4. Cz. 2-4 / Pod red. T. Jędruszczyka. – Warszawa, 1978.
10. Borkowski J. Cłopi Polacy w dobie kapitalizmu / J. Borkowski. – Warszawa, 1981.
11. Czubiński A. Najnowsze dzieje Polski 1914-1983 / A. Czubiński. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. – 451 s.
12. Koko E. Polska Partia Socjalistyczna i Jozef Pilsndki wobec kwestii ukraińskiej w Latach 1918-1920 / E. Koko // Dzieje najnowsze. Rocznik XXX. – Warszawa, 1989. – S. 27-30.
13. Jonca K. Dzieje gospodarcze Polski do 1939 roku / K. Jonca. – Wrocław : Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 204 s.
14. Landau Z. Gospodarka Polski międzywojennej. [T. IV]: Lata interwencjonizmu państwowego 1936-1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa, 1989. – 549 s.; Landau Z. Polska w Europie i świecie 1918-1939 / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1984. – 282 s.
15. Kofman J. Nacjonalizm gospodarcze. Szans czy bariera wzrostu / J. Kofman // Zoszyty naukowe SGPiS. – Warszawa, 1992. – S. 43-44.
16. Gołębiowski J. Sektor państwowy w gospodarce Polski międzywojennej / J. Gołębiowski. – Kraków, 1985.
17. Mędrzecki W. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź : Instytut Historii PAN «Ossolineum», 1988.
18. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929 / R. Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – 467 s.
19. Матеріали міжнародної наукової конференції [«Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість»]. – Кам'янець-Подільський, травень, 1992 р.
20. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 1997. – 452 с.
21. Історіографічні дослідження в Україні / Голова редкол. В. А. Смолій; Відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13. У 2 ч. Україна – Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923-1983). – Ч. 2. – 330 с.
22. Над Дніпром і Віслою: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX – початку XX ст.» (Київ, 5 листопада 2003 р.) / Упоряд. А. Чайковський, В. Топольські. – К., 2004. – 226 с.
23. Стемпень С. Поляки й українці в II Речіпосполитій: спроба діалогу / С. Стемпень // Україна і Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р.). – К. : Либідь, 1993. – С. 211-222.
24. Włudyk T. «Trzecia droga» w myśli gospodarczej II Rzeczypospolitej / T. Włudyk. – Kraków, 1994.
25. Rudnicki C. Ziemiaństwo polskie w XX wieku. – Warszawa, 1996.
26. Tymowski M. Historia Polski / M. Tymowski, J. Kieniewicz, J. Holzer. – Warszawa : Ed. Spotkania, 1991. – 381 s.
27. Borucki M. Historia Polski do 1957 roku / M. Borucki. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1998. – 364 s.
28. Żarnowski J. Polska 1918-1939: Praca – technika – społeczeństwo / J. Żarnowski. – Warszawa, 1992.
29. Dybkowska A. Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności / A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn [Pod. red. Sucheni-Grabowski A., Króla E.]. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. – 378 s.
30. Wieczorkiewicz P. Ostatnie lata Polski niepodległej / P. Wieczorkiewicz. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1991. – 80 s.
31. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939 / Z. Zaporowski. – Lublin, 1992.

32. Kowalec K. Wizje ustroju państwa w polskiej myśli politycznej lat 1918-1939 / Kowalec K. – Wrocław, 1995. – 230 s.
33. Zaremba P. Historia dwudziestolecia / P. Zaremba [Pierwsze krajowe wydanie oficjalne]. – Wrocław : Ossolineum, 1991.
34. Zieliński H. Historia Polski. 1914-1939 / Zieliński H. – Wrocław, 1982. – 427 s.
35. Garlicki A. Pierwsze lata Drugiej Rzeczypospolitej / A. Garlicki. – Warszawa, 1990.
36. Tomaszewski J. Polska w Europie i świecie 1918-1939 / J. Tomaszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1984. – 282 s.
37. Kesik J. Zaufanu komendanta. Biografia polityczna Jana Henrika Jozewskiego 1892-1981 / J. Kesik. – Wrocław, 1995. – 116 s.
38. Roszkowski W. Rolnictwo i leśnictwo / W. Roszkowski // Problemy gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. K. Kozłowskiego. – Warszawa, 1989. – 457 s.
39. Kaliński J. Landau Z. Gospodarka Polski w XX wieku / J. Kaliński, Z. Landau. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. – 409 s.
40. Jezierski A. Historia Gospodarcza Polski / A. Jezierski, C. Leszczynska. – Warszawa : Key Text, 1999. – 560 s.
41. Kaliński J. Gospodarka Polski w XX wieku / J. Kaliński, Z. Landau. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. – 409 s.
42. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945 / J. Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, oficyna wydawnicza RYTM, 2003. – 419 s.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., проф.
Котляр Ю. В., д.і.н., проф.

© Крюков А. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 22.03.2013 р.